

II. СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ РУМУНІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД ТА ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Зародження українсько-румунських суперечок на територіальному і національному ґрунті пов'язано з Першою світовою війною, яка виникла і велася в основному за перерозподіл територій чи утримання й розширення попередніх ринків існуючих на той час держав та імперій. Дворічні переговори між країнами Антанти та Румунією щодо вступу останньої у війну закінчились підписанням 17 серпня 1916 р. договору, що передбачав, зокрема, передачу після завершення війни румунській державі заселених переважно етнічними українцями територій, охоплених між верхньою частиною Прута, починаючи з існуючого на той час пункту між Австро-Угорщиною, Румунією та Росією Вама/Митниця, розміщеного між відповідними населеними пунктами трьох держав того часу: Цурень, Маморниця та Новоселиця, з продовженням у північній напрям уздовж річки до тодішніх кордонів Галичини, де Черемош впадає в Прут. З часом дана територія увійшла в історію під назвою Північна Буковина. Це було умовою Бухареста, а для Антанти – своєрідною платою за участь Румунії у війні на її боці.

Тобто вступ Румунії у війну мотивувався лише її прагненням приєднати територій, які їй, як державі, що виникла лише у 1859 р., ніколи не належали, але які вона хотіла мати у своїх кордонах, базуючись не стільки на

об'єктивних юридичних аргументах, скільки на принципі «історичного права» та суб'єктивних патріотично-націоналістичних амбіціях румунського політичного істеблішменту того часу.

Перша світова війна 1914–1918 рр. завершилася надзвичайно вигідно для майже непомітної до того часу на політичній карті Центрально-Східної Європи Румунії, яка з кінця XIX століття рішуче висувала уніоністські ідеї прилучення до неї порубіжних територій, заселених переважно українцями, які на той час входили до складу Росії або Австро-Угорщини. Користуючися тотальним військово-політичним хаосом, який виник внаслідок розпаду протягом 1917–1918 рр. двох антагоністичних імперій – Російської та Австро-Угорської, а також відповідними революційними заворушеннями у Німеччині та в інших країнах, в атмосфері політичної безконтрольності та військової вседозволеності у Центральній, Східній і Південно-Східній Європі, королівська Румунія приєднала 27 березня 1918 р. Бессарабію, до складу якої входили прадавні українські території – нинішній Хотинський район Чернівецької області, а також заселені переважно етнічними українцями Арцизький, Болградський, Білгород-Дністровський, Ізмаїльський, Кілійський, Ренійський, Саратський, Тарутинський, Татарбунарський райони Одеської області. 11 листопада того ж року Румунія порушила важливу норму міжнародного права, інкорпоруючи шляхом воєнної інтервенції територію Північної Буковини і це при тому, що 3 листопада 1918 р. у м. Чернівці понад 10-тисячне Буковинське народне віче закріпило законне право українського населення регіону на національне-державне самовизначення, проголосивши споконвічне бажання «прилучення австрійської частини української

землі до України» [12, с. 1]. До складу цієї території входили нинішні Кіцманський, Заставнівський, Вижицький, Путильський, Сторожинецький, Глибоцький та частина Герцаївського районів Чернівецької області.

Природне прагнення буковинських українців ідентифікувати себе з українцями Української Народної Республіки, внаслідок відповідних дій королівської Румунії, породило тривалу напругу між Українською державою та Румунією на політичному, національно-культурному, мовному та релігійному ґрунті.

Слід зазначити, що включення Румунією до свого складу українських територій Бессарабії та Північної Буковини не визнавалося ані УНР, ані ЗУНР, ані Українською державою гетьмана П. Скоропадського, ані, тим більше, УРСР. Так, 13 квітня 1918 р., Центральна Рада Української Народної Республіки схвалила спеціальну «Заяву румунському уряду», в якій приєднання Бессарабії до Румунії засуджувалося як «анексія» [13, с. 220]. У свою чергу, Генеральний комісар Генерального комісаріату Української держави у Румунії, тобто керівник дипломатичної місії гетьманського уряду М. Чеботаренко у листопаді того ж року заявив протест офіційному Бухаресту у зв'язку із завершенням окупації румунськими королівськими військами Бессарабії, зокрема Хотинського повіту [14, с. 221]. Протягом 1918–1919 рр. доля українських земель стала предметом жвавої нотної переписки між Києвом та Бухарестом, а також чисельних зустрічей Генерального комісара Генерального комісаріату Української держави в Румунії Г. Гасенка та, відповідно, Голови Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Румунії К. Мацієвича, в ході яких українська сторона наполегливо та послідовно від-

стоювала інтереси українського населення на приєднаних Румунією територіях.

Незаконність дій румунських властей була настільки очевидною, що навіть окремі румунські політичні діячі виступали проти цього акту. Наприклад, один з лідерів діючої на той час румунської християнсько-соціальної партії А. Ончу у листопаді 1918 р. спеціально поїхав до м. Ясси, де на той час тимчасово перебував румунський уряд, щоб заявити протест проти вступу королівських військ до Північної Буковини, за що був арештований та ув'язнений [15, р. 108–109].

Зі свого боку, уряд Західноукраїнської Народної Республіки також не визнав приєднання Румунією Північної Буковини. Вважаючи незаконним сам акт загарбання північної частини Буковини військами королівської Румунії порушенням суверенітету і територіальної цілісності ЗУНР, її уряд у статті 11 «Тимчасового основного закону про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» заявляв: «Простір Західноукраїнської Народної Республіки покривається суцільною етнографічною областю в межах бувшої Австро-Угорської монархії – то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковиною...» [16, с. 96]. Отже, керівництво ЗУНР, незважаючи на окупацію Румунією Північної Буковини де-факто, продовжувало розглядати цей регіон як власну територію. Але не маючи достатніх сил вести одночасну боротьбу проти дій Польщі та Румунії, уряд ЗУНР обмежився дипломатичними протестами, сподіваючись на справедливе вирішення цього питання під час Версальської мирної конференції. Ця позиція була висловлена румунській сторони українською делегацією, яка відвідала Бухарест

наприкінці березня 1919 р. [17, с. 364]. До цього слід додати і адресовану офіційному Бухаресту спільну ноту протесту урядів Радянської Росії та Радянської України від 1 травня 1919 р., у якій також порушувалося питання щодо анексованих українських територій [18, с. 256], а також ноту уряду Радянської України від 2 травня 1919 р., де вперше зазначалося, що Україна «пов'язана з Буковиною не лише зв'язками солідарності, яка об'єднує трудящі маси усіх країн, але і спільністю етнографічної солідарності значної частини населення Буковини» [19, с. 152].

Внаслідок включення до свого складу і інших територій, а саме – Добруджі, Трансільванії та частини Банату, у цій частині Європи 1 грудня 1918 р. виникла нова держава під назвою Велика Румунія (Ромінія Маре), яка проіснувала всього 22 роки – до 1940 р. Такі дії призвели до того, що, територія Румунії наприкінці 1918 р. збільшилась з 137 903 кв. км до 294 967 кв. км, а чисельність населення, відповідно, з 8 до 16 мільйонів чоловік [20, с. 36]. Нові кордони Румунії, за складних умов утвердження незалежної Української держави на міжнародній арені, та внаслідок цілеспрямованої діяльності румунської дипломатії, були визнані європейським та світовим співтовариством за підсумками Версальської мирної конференції, у тому числі Севрським мирним договором про майбутні кордони Румунії від 10 серпня 1920 р., Сен-Жерменським мирним договором про відмову Австрії від Буковини на користь Румунії від 10 вересня 1920 р., а також Паризьким договором між Румунією, Великою Британією, Францією, Італією та Японією про об'єднання з Бессарабією від 28 жовтня 1920 р. Таким чином, при укладенні цих міжнародних документів були знехтувані права титульного українського населення Північної Буковини, Північної та Півден-

ної Бессарабії, у тому числі право на самовизначення. Великі держави вирішили свої тогочасні проблеми за рахунок «недержавних націй», права яких як національних меншин у Румунії міжвоєнного періоду не забезпечувалися. Країни-переможниці у Першій світовій війні не підтримали прагнення українців об'єднатися у єдиній соборній Україні і, навіть, зупинили цей процес, передавши Північну Буковину та Бессарабію до складу королівської Румунії. Проте відповідні дії Румунії дали небажаний і неочікуваний для Бухареста, результат: майже одну третину населення Великої Румунії (28,8%) склали інкорпоровані всупереч їхньої волі національні меншини. За цим показником Румунія опинилася на третьому місці в Європі – після Чехословаччини (34,6%) та Польщі (31,2%), випереджаючи Латвію (26%), Сербсько-Хорватсько-Словенське королівство (20,7%), Туреччину (20,2%), Литву (19,8%), Болгарію (16%), Угорщину (10,4%), Албанію (8,8%) та Грецію (7%). В основному йшлося про представників сусідніх із Румунією народів (угорців – 17%, українців – 3% [21, р. 139], а також про болгар і сербів), які сприймали румунів як окупантів, прагнучи до возз'єднання з відповідною історичною батьківщиною.

Таке ставлення до румунських властей було особливо характерно для поневолених українців. На території Північної Буковини, наприклад, відкриті бої проти румунських військ відбувалися протягом всього початкового періоду встановлення румунської влади, свідченням чого став збройний опір українських добровольців біля Лужан, Кіцманя та Заставни у листопаді 1918 р., а також антирумунське повстання 113 піхотного полку у м. Чернівці від 17 листопада 1919 р. [22, с. 223–224, 229].

Масштабними антирумунськими виступами стали Хотинське повстання у січні–лютому 1919 р., Татарбунарське повстання навесні 1924 р., а також масовий супротив та підпільний рух українців Північної Буковини та Південної Бессарабії за возз'єднання з Україною до подій 28 червня 1940 р., коли ці території були включені до складу СРСР.

Слід підкреслити, що, згідно з Резолюцією Національних Зборів усіх румунів, схваленою 1 грудня 1918 р. у м. Алба Юлія (Трансільванія, Румунія), новоутворена Велика Румунія зобов'язувалася забезпечувати «повну національну свободу для всіх співіснуючих народів». У цьому фундаментальному для Румунії того часу документі, зокрема, уточнювалося, що «представники кожного народу матимуть право на навчання, самоврядування, судочинство рідною мовою через своїх представників і отримують право на представництво у законодавчих та виконавчих органах країни, пропорційно від його чисельності» [23, р. 139].

З іншого боку, у статті 1 Конституції Румунії від 23 березня 1923 р. чітко зазначалося, що Румунське королівство є «національною, унітарною та неподільною» державою [24, р. 3]. Водночас, у статті 7 фіксувалося положення про те, що «в Румунії належність до різних віросповідань і конфесій, до іншої національності та мови не є перешкодою для отримання цивільних і політичних прав та для користування ними» [25, р. 5]. Аналогічне, у тій чи іншій формі, гарантувалося у статтях 5, 8, 22, 28, 29, 64, 108 та 119. Авторитарна Конституція Румунії короля Карола II (1930–1940 рр.) від 27 лютого 1938 р., у ст. 5 також формально повторювала положення про те, що «всі

румунські громадяни, незалежно від етнічного походження та віросповідання, рівні перед законом...» [26, р. 4].

Крім цього, відповідні статті міжнародних документів, підписаних Румунією в рамках Версальської мирної конференції, а саме Договору між Союзними Силами та Румунією (Париж, 9 грудня 1919 р.) та Договору між Румунією та Великобританією, Францією, Італією, Японією про об'єднання з Бессарабією (Париж, 28 жовтня 1920 р.), передбачали, що румунська сторона мала б захищати інтереси національних меншин, в тому числі і етнічних українців, які опинилися на її території внаслідок укладення цих угод.

При всьому цьому слід зазначити, що, з початку свого самоутвердження у 1918 р. як на нещодавно включених до складу Румунії українських територіях (Північна Буковина, Північна та Південна Бессарабія), так і в місцях компактного проживання автохтонних українців у Румунії (Мараморощина, Південна Буковина, Банат, Добруджа тощо) новий режим упроваджував посилену політику денационалізації українського етносу. Так, насамперед, щоб мінімізувати українську присутність та можливий супротив, румунські військові власті провели в регіонах компактного проживання українців арешти серед священників, вчителів, селян, встановили жорсткий контроль і поліцейний нагляд за «підозрілими» особами. Водночас, до новоприєднаних українських міст і сіл, вслід за військовою окупацією, з Бухареста та інших населених пунктів старого румунського королівства прибували «перевірені румунські патріоти» – представники нової румунської адміністрації, керівники та спеціалісти, жандарми, військові, посадовці служби безпеки («Сігуранци»), священно-

служителі, університетські професори, викладачі ліцеїв, журналісти, комерсанти, обслуговуючий персонал тощо.

Незабаром розпочався масовий процес усунення місцевих українців із займаних ними посад при Австро-Угорській імперії у таких регіонах як Буковина, Мараморощина та Банат, а також при царської Росії – у Бессарабії та їх груба заміна новоприбулими фахівцями з Румунії. Так, примарами, тобто мерами міст, головами сільських рад, державними службовцями всіх рангів, керівниками підприємств та установ, воєначальниками, керівниками і посадовцями спецслужб, жандармерії та поліції, ректорами Чернівецького університету, директорами ліцеїв, гімназій та початкових шкіл, завідувачами закладів культури всіх населених пунктів регіонів компактного проживання етнічних українців призначалися, як правило, румуни-вихідці зі старого королівства. Конкретними ознаками встановлення нового окупаційного режиму в місцях компактного проживання етнічних українців стали такі процеси та явища:

1. Уведення десятирічного (1918–1928 рр.) військового стану на Буковині та у Бессарабії, що паралізувало можливість будь-якої діяльності щодо підтримки та розвитку українського національного руху в цих регіонах.

2. Поява у громадських місцях, державних установах, судах, навчальних закладах і на вулицях міст і сіл чисельних надписів «Vorbiți numai românește» («Розмовляйте лише румунською мовою») з одночасним впровадженням румунськими властями системи каральних заходів стосовно тих українців, незалежно від віку, які мали сміливість користуватися рідною мовою, виконувати українські пісні або колядки, носити українські національні костюми, за що призначалися численні штрафи та санкції.

3. Різке переведення всієї системи оформлення документації на румунську мову та введення цієї мови як єдиної офіційної в усіх органах влади та в установах.

4. Ліквідація колишньої мережі періодики, у тому числі і україномовних друкованих видань, та заснування нових, виключно румунських засобів масової інформації.

5. Призначення в українських парафіях румунських священиків та впровадження церковної служби лише румунською мовою.

6. Відмова Урядом А. Авереску у квітні 1920 р. від формальних автономних структур – Секретаріату Буковини та Директорату Бессарабії – та включення цих територій до єдиної в Румунії того часу адміністративної системи повітів, кількість яких збільшилася за їх рахунок до 72 одиниць.

7. Штучне перейменування, згідно із спеціальним декретом румунського уряду від 21 липня 1919 р., географічних назв українських населених пунктів на суто румунські, на кшталт: Глибока – на Адинкату, Білгород-Дністровський – на Четатя Албе, Новоселиця – на Ноуа Суліца, Бендери – на Тігіну, Нагірне – на Мунтень, Кам'янка – на Петрічанка, Каплівка – на Капул Лупчей, Анадоли – на Антонешть, Оршівці – на Оршань, Калиновці – на Келинешть або румунізація назв українських міст і сіл, наприклад: Чернівці – на Чернеуць, Добринівці – на Добренеуць, Вашківці – на Вашкеуць, Іванча – на Іванкеуць, Млинки – на Млінкеуць, Балківці – на Балкеуць, Щербівці – на Шербеуць тощо. При цьому в тому ж офіційному документі зазначалося, що відповідним «населеним пунктам присвоюються їх давні історичні назви» [27, арк. 72].

8. Насильницьке нав'язування етнічним українцям румунських прізвищ та імен з метою зміни етнічного складу населення окупованих територій. Внаслідок цього, у багатьох випадках Боднарюки стали Бутнарами або Боднарашами, Констанчуки – Констанчанами, Куневичи – Кунеску, Кравці – Краеску, Поповичі – Попеску тощо. Модними іменами, які також наполегливо рекомендувалися батькам-українцям при реєстрації та хрещенні новонароджених за часів Великої Румунії дітей були: Кароліке/Кароліна, які походили від імені румунського короля Карола II, Антон/Антоніна – від імені диктатора І. Антонеску (1940–1944 рр.), Марія – від імені королеви Марії – дружини короля Фердинанда I (1914–1928 рр.), Єлена – від імені дружини Карола II тощо. Про результативність таких методів яскраво свідчить такий приклад: якщо за переписом населення 1926 р. у с. Зарожани Хотинського повіту проживало 2 346 українців і лише 23 румуни, то перепис 1943 р. дав прямо протилежні результати – 2 040 румунів і 32 українця [28, с. 260]. Концепція: «Українці – це румуни, які забули рідну мову своїх предків» стала офіційно узаконеною політикою нового режиму та знайшла своє відображення у доповненні до Конституції Румунії 1923 р. [29, с. 91]. Втім, були сім'ї, які з гідністю вистояли цілеспрямованій політиці румунських властей та, відповідно, церкви щодо якомога скорішої румунізації українців. Наприклад, сім'ї Іванюків, Іванесків або Іваненків не стали Іонесками, Біленькі або Білецькі – Албу, Рендюки – Риндянами, як їм тривалий час нав'язувалося, тощо.

9. Ліквідація існуючої за часів Австро-Угорської імперії системи українських початкових шкіл, гімназій та ліцеїв, їх насильна заміна румунськими навчальними

зкладами, а також позбавлення, наприклад, українців з Буковини можливості навчатися у Чернівецькому університеті. Так, Декретом-законом короля Румунії Фердинанда I за № 4091 від 23 вересня 1919 р. Чернівецький університет, починаючи з 1 жовтня того ж року, був оголошений румунським. Першим його ректором став активний борець за приєднання Північної Буковини до Румунії, професор цього університету І. Ністор [30, р. 19]. З той дати у Чернівецькому університеті було впроваджено викладання виключно румунською мовою, а студентами могли стати лише її носії. Це стало справжнім актом дискримінації по відношенню до української молоді, насамперед Буковини, яка до того румунської мови досконало не знала. Внаслідок цього, чисельність студентів-українців різко скоротилося, про що свідчать такі дані: у перші роки після встановлення румунської влади студенти українського походження в Чернівецькому університеті практично не навчалися, а у 1933–1934 навчальному році їх питома вага, насамперед, через необхідність примусового вивчення румунської мови, складала 4,8%, тобто 155 осіб з 3 207 студентів у цілому, у той час як студенти-румуні склали 66,4%. При цьому цей показник поступово скорочувався. Наприклад, у 1934–1935 навчальному році студентів-українців було 138, а у 1938–1939 навчальному році їх чисельність складала 53 особи, або 2,9%, у той час як румуні – 83,4% з 2 630 студентів цього університету. Про суцільну румунізацію цього колись престижного вищого навчального закладу європейського рівня свідчить і факт закриття у 1923 р. діючої при Австро-Угорщині кафедри україністики [31, р. 20]. Крім цього, вже у 1920 р. на Півночі Буковини було закрито 84 українські школи, а станом на 1927 р. таких узагалі не стало. Були також

закриті українські гімназії у мм. Чернівці, Кіцмань, Вижниця тощо [32, с. 230]. Вчителів-українців примусово відправляли на курси румунської мови, а тих, що не хотіли румунізуватися цим шляхом переводили на роботу у глибинні румунські села старого королівства.

10. Насильницька румунізація українського селянства через проведення започаткованої у 1920 р. на території Бессарабії та у 1921 р. на Буковині аграрної реформи, однією із завдань якої було підрив економічної незалежності сільського населення українського походження та колонізація відповідних регіонів румунськими переселенцями. Так, місцевим селянам виділялося від 4 до 6 га землі, а колоністам – до 10 га [33, с. 233–234], що заохочувало масовий переїзд до окупованих територій етнічних румунів. Унаслідок такої політики на околицях низки українських населених пунктів Північної Буковини штучно було засновано поселення румунів-переселенців, таких як Арборень – біля с. Рокитне, Бучь – біля с. Раранчя, Ністорень – біля с. Топорівці, Дука – біля с. Юрківці тощо, які з часом суттєво змінили етнічну структуру цих населених пунктів, як і регіону в цілому. Крім цього, однією з умов одержання землі вважалась належність селян до румунської нації, що примушувало багатьох українців записатися румунами.

Отже, румунські окупаційні власті встановили у місцях компактного проживання українців жорсткий режим їх асиміляції. Серед заходів, що здійснювалися властями, було встановлення підвищеного контролю за відповідними територіями, посилення нагляду за мешканцями прикордонних з Україною повітів силами жандармерії, таємної поліції та військових. В їх межах було заборонено носіння зброї, проведення зборів, обмежено пересування громадян, запроваджено цензуру преси тощо. Спеціальними органа-

ми окупаційного режиму, які застосовували специфічні заходи щодо боротьби з інакомислячими, була служба «Сігуранце» та жандармський батальйон «Молдова» [34, с. 227]. Певна роль відводилася румунським військовим підрозділам. Вся новоприєднана територія була поділена на округи, де «виховну» роботу проводили військово-службовці шляхом залучення української молоді до участі у різних заходах. Справжньою метою такої роботи було забезпечення більш ефективного нагляду за населенням не румунської національності. За порушення встановлених порядків з мешканцями українських земель нова влада суворо розправлялася. Серед покарань найбільш поширеними були традиційні для старого королівства жорстокі тілесні uszkodження, що особливо широко застосовувалося в армії, пенітенціарній та освітній системах. Часто в українських населених пунктах влаштовувалися обшуки та реквізиції, а солдати румунської армії нестримно грабували їх мешканців, що ставало додатковим джерелом невдоволення українського населення. Як зазначала у 1924 р. одна з лівих чернівецьких газет, «робочі Буковини заявляють про те, що якими б суворими не були переслідування українців за часів Австрійської імперії, вони блідніють перед жорстокістю, насильством і терором, який практикується в Румунії... Національні меншини зовсім придушені. Вони позбавлені права розмовляти рідною мовою, тим більше – мати власну національну пресу. Економічне становище національних меншин жахливе. Всі, хто не належать до румунської нації, засуджені до голодування, оскільки не можуть знайти роботу...» [35, с. 228].

Слід зазначити, що факт примусової румунізації українського населення протягом міжвоєнного періоду

визнають і самі румунські дослідники. Показовим у цьому плані є робота головного редактора «Румунського журналу з питань прав людини», засновника Організації «Ombudspersons for National Minorities» Г. Андреєску під назвою «Нації та меншини», яка вийшла у 2004 р. у Бухаресті, та в якій щодо розглянутого нами питання зазначено таке: «В рамках кампанії румунізації на початку 30-х років румунський Уряд закритав або розснубав школи, газети та заклади культури українців. У суспільному житті українська мова була заборонена, а порушення відповідного закону передбачало втручання поліції. Українці були названі «румунами, які забули рідну мову» [36, р. 140].

Іншим переконливим прикладом щодо цього є новітнє двотомне дослідження румунського автора українського походження Д. Гренчука «Послідовність та зміни: інтеграція національних меншин історичної Буковини у королівство Велика Румунія (1918–1940 рр.)», перший том якої було видано у 2005 р., а другий – у 2007 р. Так, науковець справедливо стверджує, що «буковинські українці не погодилися з об'єднанням Буковини з Румунським Королівством 28 листопада 1918 року». Тому, «для української громади Буковини період 1918–1928 рр. став етапом глибоких перетворень у політичному, соціальному, освітньо-виховному, духовному та ментальному плані, у порівнянні з існуючими реальностями у добу Австро-Угорської імперії» [37, р. 131]. Внаслідок таких трансформацій, як визнає сам автор, із самого початку румунського панування чисельність українського населення регіону «різко скоротилося» – з 38,4%, що було встановлено під час австрійського перепису населення 1910 р., до 28% (227,4 тис. осіб) у 1919 р. Серед причин цього негативного для українського етносу явища автор назвав «колонізацію території

між Прутом та Дністром румунськими сім'ями», а також реєстрацію гуцулів протягом міжвоєнного періоду як відокремлену від українців національність [38, р. 118–119].

Про кардинально відмінні умови становища українців під час Австро-Угорської імперії та королівства Велика Румунія свідчить виступ керівника делегації українських жіночих організації Буковини Ольги Гузар на першому з'їзді жіночих товариств-представників національних меншин Румунії, який відбувся 25–27 жовтня 1925 р. у Бухаресті. (Пізніше – у 1941 р., О. Гузар була заарештована румунськими властями за активну участь в українському національному русі). Так, у переданому організаторам з'їзду Меморандумі йшлося про те, що на той час на території Північної Буковини компактно проживало не менше 320 тис. українців, які під Австро-Угорською імперією мали 808 навчальних закладів з рідною мовою викладання, серед яких 4 українські ліцеї, 3 вчительські семінарії, 1 школу з підготовки фахівців деревообробної промисловості, 800 початкових шкіл та гімназій, приблизно 1000 культурних товариств та осередків. «Ці культурні здобутки українців, – зазначалося у Меморандумі, – систематично знищив румунський режим, що видно з наступного: у цілому краї немає тепер жодної початкової, середньої або вищої школи з українською мовою викладання... Українській молоді греко-православного віросповідання, яка становить більшість школярів, навіть релігія не викладається українською мовою» [39, с. 26].

Торкаючися загальної чисельності українців Румунії та їх проблем, тижневик української еміграції «Тризуб» у номерах 4–5 від 22 січня 1928 р. писав про те, що в Румунії на той час проживало щонайменше 1,5 млн. українців, у тому числі у північній частині Буковини –

400 тис., на території Бессарабії та Добруджі – 600 тис. та на Мараморощині 100 тис. осіб. «Гепер, – уточнювало видання, – на всіх цих українських землях нема жодної української школи. Навіть викладання релігії проводиться незрозумілою для населення румунською мовою» [40, с. 45]. Тезу про те, що, внаслідок невдалих визвольних змагань прибічників незалежної України 1917–1921 рр., чисельні анклави етнічних українців опинилися на території чотирьох сусідніх з Україною держав, у тому числі 800 тис. – в Румунії, послідовно проводив у 1940 р. і В. Соловій – автор надрукованої у журналі «Тризуб» статті «Українські визвольні змагання на тлі міжнародної політичної ситуації» [41, с. 5], а його ровесник Д. Чепіга рішуче стверджував, «що, коли б навіть тимчасово та чи інша українська земля опинилася під чужою державою, українці мусять домагатися територіальної або, в залежності від обставин, культурної автономії. Права українців скрізь мусять бути забезпечені» [42, с. 8].

Проте реалізувати ці прагнення в Румунії того часу було неможливо. Румунська влада чинила цілеспрямовані перепони розвитку освіти, культури та віросповідання мовами національних меншин та етнічних груп, насамперед українською. Весь потенціал державно-пропагандистського апарату Великої Румунії, її освітньо-виховної системи, церкви, мас-медіа, правоохоронних органів, армії тощо був спрямований на нав'язування політичного, психологічного, етнічного та конфесійного панування титульної румунської нації над національними меншинами, центру над регіонами, столиці над провінціями. Розуміючи, що репресіями не можна утримати українців від боротьби за своє національне визволення, румунські окупаційні власті вели шалену шовіністичну пропаганду. Наприклад, у Чер-

нівцях та в усіх повітових центрах Північної Буковини були створені контрінформаційні комісії для «організації контрпропаганди, виховання національного, релігійного і культурного характеру» [43, оп. 4, спр. 5 106, арк. 15]. Комісія складалася з трьох відділень: культурної, фінансової і безпеки [44, оп. 4, спр. 5 106, арк. 16]. До її складу входили представники місцевих адміністративних властей, 8-ї дивізії румунської армії, яка у 1918 р. окупувала Північну Буковину, жандармського полку, префектури поліції, служби сигуранци, інспекції праці та церкви. Фактично, це був орган, який координував каральну діяльність місцевих органів влади. Водночас, у Кишиневі з метою налагодження аналогічної роботи на території Бессарабії, у липні 1927 р. відбулася нарада представників цивільних, військових та релігійних властей, «на якій обговорювали способи румунізації «руської» Бессарабії» [45, с. 36].

Внаслідок насильницької румунізації, на початку 30-х років минулого століття етнічний облік Великої Румунії суттєво змінився на користь титульної нації. На момент проведення перепису 1930 р. загальна чисельність населення досягла 18 057 028 осіб, з яких 71,9% склали румуни, 7,9% – угорці, 4,4% – німці, 4% – євреї, 3,2% – українці, 2,3% – росіяни/липовани, 2% – болгари, 1,5% – цигани, 1% – турки й татари, 0,8% – гагаузи, 0,3% – чехи і словаки, 0,1% – греки та менше 0,1% – албанці та вірмени [46, с. 207]. Проте, незважаючи на жорстку асиміляційну політику румунських властей, у регіонах компактного проживання етнічних українців їх питома вага продовжувала зберігатися на достатньо високому рівні: на Буковини, наприклад, за офіційними даними, вони склали 27,7% населення регіону [47, с. 112]. При всьому цьому їхні національні права і надалі грубо порушувалися, що впли-

вало, зокрема, з донесень румунської служби «Сігуранце» того часу (1938 р.) про те, що, наприклад, в українських селах Черепківка та Добринівці Чернівецького повіту група священиків українського походження проводила релігійну службу українською мовою, а вчителька Ярослава Іварюк з с. Дихтинець «у розмовах з учнями використовувала лише українську мову», за що всі вони були заарештовані за «іредентистську пропаганду» [48, с. 116]. Та ж служба королівської Румунії 1 листопада 1938 р. вилучила у Чернівцях видану в Ужгороді брошуру під назвою «Під румунською п'яткою», в якій вміщувався заклик до «українців всіх українських територій Польщі, а також Буковини та Бессарабії готуватися до величної митті звільнення з рабства». Безперечно, такі випадки були непоодинокі і вони достатньо повно відображали настрої українського населення приєднаних до Румунії у 1918 р. територій [49, с. 117].

Особливих утисків зазнали національні меншини Румунії наприкінці 30-х – початку 40-х рр. ХХ століття, під час королівської диктатури короля Карола II та військовофашистського режиму маршала І. Антонеску. Так, 27 лютого 1938 р. була схвалена нова, але консервативнішу конституцію, яка, на думку румунського правника П. Негулеску, була покликана максимально сприяти формуванню «румунського національного почуття» [50, с. 141]. Це підтвердилося включенням до тексту основного закону та імплементацією низки положень, які відверто були спрямовані проти прав та інтересів національних меншин, які проживали на території Румунії того часу. Один з провідних правників міжвоєнної Румунії, голова Вищого Касаційного суду Румунії, член Румунської академії А. Редулеску, у низці власних виступів, переданих по загально-

національному румунському радіо протягом 1938 р. з метою пропаганди нової конституції, визначив ідею первинності румунської нації у державі, у порівнянні з іншими національностями, як квінтесенцію філософії зазначеного вище основного закону. Він, наприклад, вітав включення до статті 29 конституції 1938 р. положення про «румунську націю», замість положення про «націю» взагалі, що фігурувало у тексті попереднього основного закону Румунії [51, с. 142]. Стаття 27 фіксувала суттєву різницю у правах між громадянами Румунії «румунського походження та натуралізованими румунами», (останні, наприклад, не мали право на придбання та утримання власності у сільських місцевостях країни), а стаття 67 чітко зазначала, що в Румунії «міністром може стати лише румун у третьому поколінні» [52, с. 12, 34]. Такий дискримінаційний підхід не міг не викликати занепокоєння представників національних меншин країни, у тому числі і українців.

Все це дало підстави сучасному румунському досліднику К.Сандаке зазначити, що «дух конституції 1938 р. певною мірою був націоналістичним». На його думку, «більш уважний аналіз її змісту доводить, що антидемократичні заходи того режиму призвели до чіткого регресу румунського суспільства як з юридичної точки зору, так і у плані моральних цінностей, і жодним чином не можуть бути виправдані» [53, с. 143].

Процес імплементації нової конституції викликав схвалення ряду відповідних законів. У червні 1938 р., наприклад, був схвалений закон про перевірку громадянства і надання переваг особам румунської національності. У такий спосіб, офіційно проголошувався курс на впровадження додаткових, більш жорстких заходів, спрямованих

на посилену румунізацію регіонів компактного проживання національних меншин, у тому числі і української громади. Так, на всій території Румунії було суворо заборонено використання будь-якої мови, крім румунської. Терміновим розпорядженням королівського резидента на Буковині Г. Алексяну від 1 грудня 1938 р. повсюди у громадських місцях (у магазинах, банках, навчальних закладах, на підприємствах тощо) знову, як у 1918 р., було вивішено афіші з вимогою «Розмовляйте лише румунською мовою» [54, с. 116].

Проте слід підкреслити, що режим маршала І. Антонеску, який, внаслідок державного перевороту, здійсненого за підтримкою фашистської Німеччини та її прибічників в Румунії – легіонерів «Залізної гвардії», прийшов до влади в Румунії 6 вересня 1940 р., відмінив дію конституції 1938 р. та ліквідував усі громадянські права. Пропагандистський апарат режиму І. Антонеску з самого початку робив ставку на розповсюдження у середовищі національних меншин Румунії шовіністичної ідеології. Один з авторів «націонал-християнської доктрини» А.К. Куза – засновник першої фашистської партії в Румунії, стверджував, що у країні повинна бути лише одна нація, що будь-який народ «природно і логічно» намагається грабувати інші народи з метою розширення можливостей свого існування. Водночас, в Румунії широко пропагувалися ідеї так званої концепції «легіонерської держави», згідно з якою всі громадяни повинні були підкорятися «органічній єдності нації», яка заперечувала будь-які права для національних меншин.

Шовіністичний угар ще більше поширився в Румунії після її вступу 22 червня 1941 р. у загарбницьку війну проти Радянського Союзу як союзниці гітлерівської Німеч-

чини. Румунські правлячі кола намагалися спекулювати на почуттях тієї частини населення, яка була під впливом тривалої шовіністичної, антирадянської та антиукраїнської пропаганди, нав'язуючи їм ідею, що війна Румунії проти СРСР носила справедливий характер і мала за мету звільнення «окупованих» ним 28 червня 1940 р. «споконвічних румунських територій – Бессарабію, Північну Буковину та Герцаївський край». Так, о 10-й годині вранці 22 червня 1941 р., у своєму виступі по румунському радіо державний секретар тодішнього румунського уряду М. Антонеску (однофамілець І. Антонеску та його перший заступник в румунському уряді протягом 1941–1944 рр.), зокрема зазначив, що розпочата війна проти Радянського Союзу була боротьбою за життя румунського народу, а перемога, в його баченні, мала би бути високим актом історичної справедливості.

Привертає увагу те, що таку ж позицію поділяють і чимало сучасних румунських дослідників. Прикладом може послужити твердження згаданого вище К. Сандаке – автора виданої у 2007 р. в Бухаресті книги «Європа диктатур та передумови румунсько-радянської війни», який відверто пише: «Румунія, фактично, вела власну війну – збройний конфлікт, який був виправданий безперечними історичними правами на Бессарабію, Північну Буковину та Герцаївський край» [55, с. 336].

Проте безпідставність такої пропаганди стала очевидною, коли румунські війська не зупинили наступ на Дністрі, де, нібито, мав бути «справжній румунський кордон», а разом з німецько-фашистськими збройними силами окупували південноукраїнські території та Крим, де панували та грабували місцеве населення до 1944 р. Щоб виправдати свої окупаційну політику була видумана нова

концепція – «хрестовий похід проти комунізму» [56, р. 41]. Про масштабність участі румунських окупаційних військ у бойових діях на території України свідчать статистичні данні щодо нагородження їх учасників медаллю «Хрестовий похід проти комунізму», заснована королівським указом № 1 014 від 1 квітня 1942 р. Так, відповідну бронзову нагороду отримали 74 тис. румунських солдат і офіцерів за участь у бойових діях на території Північної Буковини, 46 тис. – Одеси, 40 тис. – у Криму і 12 тис. – на теренах Донецької області. Сріблу ж медаль отримали 21 тис. учасників боїв на території Бессарабії, 141 тис. – за форсування Дністра, 395 тис. – за окупацію Одеси, 57 тис. – за переправу через Південний Буг, 57 тис. – за Дніпро, 67 тис. – за бої на Азовському морі, 53 тис. – за бої у Криму і 44 тис. – у Донецькій області [57, с. 235–236].

При всьому цьому, румунським окупантам так і не вдалося створити масштабну імперію за рахунок територіальних загарбань на Сході, насамперед, на території Півдня України та у Криму. Справа обмежилася лише тим, що у серпні 1941 р. фюрер дозволив І. Антонеску, в обмін на подальшу участь румунської армії у військових діях проти Радянського Союзу за Дністром, створити так звану провінцію Трансністрія. Слід уточнити, що під назвою тимчасової регіонально-історичної провінції Трансністрія (Задністров'я) протягом липня 1941 – березня 1944 рр. були відомі українські землі межиріччя Дністра і Південного Бугу, а також територія нинішнього Придністровського регіону Республіки Молдова, які на той час адміністративно підпорядкувалися Румунії. Згідно з румунсько-німецькими «Домовленостями щодо безпеки, врядування та економічної експлуатації території між Дністром та Бугом (Трансністрія) та Бугом і Дніпром (Бузько-Дніпров-

ський регіон)», підписаних у формі угоди 30 серпня 1941 р. у м. Бендери (сьогодні входить до Придністровського регіону РМ) за результатами переговорів між німецьким генералом Хауффе та румунським бригадним генералом Тетенару, територію Трансністрії не було включено до складу Румунії, як це сталося із землями Бессарабії і Північної Буковини, яких Бухарест вважав «споконвічними румунськими землями». Ця суто українська територія була поділена румунами на 13 повітів, 64 районів (з двома муніципіями – Одесою та Тирасполем), до складу яких входили 15 міських, 18 – підміських та 1 363 сільських комун з 2 568 селами та 72 хуторами. У серпні 1941 р. столицею Трансністрії було проголошено місто Тирасполь, а, починаючи з 17 жовтня того ж року – Одеса, яка була включена до складу створеної тоді провінції після окупації міста румунськими військами [58, с. 180]. Разом взяте, це сформувало собою величезний простір у майже 100 тис. квадратних км [59, арк. 2], який включав до його складу значні частини нинішньої Одеської (Ананьівський, Балтський, Березівський, Одеський, Овідіопільський райони), Вінницької (Ямпільський, Могилівський, Тульчинський) та Миколаївської областей України (Первомайський та Очаківський райони), а також Дубоссарський, Рибницький і Тираспольський райони Придністров'я.

Там було встановлено тимчасову румунську адміністрацію – так зване «Врядування Трансністрії» на чолі з губернатором Г. Алексяну, призначеного румунським кондукетором (аналог німецького фюрера та італійського дуче) І. Антонеску на цю посаду 17 липня 1941 р. Як зазначалося вище, Г. Алексяну був визнаним на той час в Румунії не лише одним з кращих фахівців з адміністративного права, але й активним ворогом українців.

Тому людина з такими підходами і принципами стала вкрай потрібна румунському кондукетору.

Водночас, оприлюдненні невідомі раніше документи про діяльність І. Антонеску переконливо доводять, що він особисто та керований ним злочинний уряд задовго до початку Великої Вітчизняної війни чітко сформулював власні агресивні плани щодо українських земель Дністровсько-Бузького межиріччя. Так, у Пам'ятній записці кондукетора до фюрера від 23 квітня 1941 р., за словами М. Антонеску, «ми уточнили права румунів щодо населення Трансністрії» [60, р. 327], що яскраво розкриває окупаційну сутність політики Румунії того часу щодо українських територій ще до початку війни.

Проблематика українських земель Дністровсько-Бузького межиріччя особливо активно стала розглядатися на засіданнях Ради міністрів Румунії із підходами румунських окупаційних військ до Дністра у серпні 1941 р. Зокрема, відповідні доповіді були заслухані на засіданнях від 7, 20 та 26 серпня того року, а 5 вересня сам І. Антонеску зазначив таке: «Фюрер, у листі, що надіслав мені, просив, чи я зможу взяти на себе військову охорону території півдня України, охоплену між Дністром та Дніпром... Природно, що я не міг відмовити у цьому проханні. Проте, погодився лише на половину. Я сказав: беру на себе військову охорону всього регіону між Дністром та Дніпром, але врядування та організацію економічного життя беру на себе лише у частині, яка простирається між Бугом і Дністром, тобто у Трансністрії...» [61, р. 569].

Водночас, до практичного виправдання та теоретичного обґрунтування загарбницьких дій тодішнього військового диктатора – маршала І. Антонеску та його злочинного оточення щодо цих суто українських територій активно

підключилися румунські історики того часу. На хвилі пануючих на початку '40-х років минулого століття в сусідній країні настроїв і реваншистських планів вони чимало зробили, щоб «знайти наукові докази» для обґрунтування територіальних домагань Румунії не лише на Бессарабію та Північну Буковину, але й на території, що розтягалися на схід від Дністра. Так, у грудні 1941 р. в Бухаресті відбулася спеціальна конференція румунських істориків, присвячена визначенню їх баченню минулого цих просторів, на якій відомий на той час історик-академік К. Джуреску в доповіді «Молдовське населення в гирлі Дніпра і Бугу в XVII–XVIII століттях» відверто стверджував: «Під Україною слід розуміти лише північну територію з центром у місті Київ... землі, розташовані на схід від Дністра, були заселені сотні років тому румунами, що й дає нам сьогодні безперечне право на цей регіон». Особливо наполегливо працював на цьому напрямі професор та, як зазначалося вище, один з ректорів Чернівецького університету міжвоєнного періоду І. Ністор, який, спекуюючи на окремі географічні й топонімічні назви, а також на прізвища молдован-переселенців до Дністровсько-Бузьського регіону часів царської Росії, у своїх працях – «Історія румунів Трансністрії», «Румуни за Дністром», «Трансністрианські румуни», «Давність румунських поселень за Дністром» тощо, активно просував ідею про те, що ці українські території належать румунам [62, с. 15] .

Вже 16 грудня 1941 р. І. Антонеску, як свідчать документи Федеральної служби безпеки Російської Федерації, опубліковані у перекладі румунською мовою 2006 р., давав прямі вказівки губернатору Трансністрії Г. Алексану такого змісту: «Працюйте там так, нібито Румунія встановила свою владу над цими територіями на два мільйона років...

Ви там є сувереном... Якщо справи у Трансністрії не підуть добре, то відповідати будете ви. Базою там є сільське господарство. Якщо селянин не виходить на роботу, то виводи його навіть за допомогою кули. Для цього тобі не потрібні мої повноваження. Я їм зробив послугу, щоб їх врятувати, а якщо вони цього не зрозуміли, то я використовую по відношенню до них нагайку як до тварин» [63, р. 47].

Проте не лише для переселених до регіону євреїв та циган, які чудом виживали після їх важких піших переходів та масового знищення, але й для місцевого населення Трансністрії, була введена система примусової роботи. Крім того, з просуванням румунських військ на схід зростала кількість радянських військовополонених, дешева праця яких стала використовуватися у більшості економічних суб'єктах окупованої румунами території. Розпорядженням Г. Алексяну № 55 від 14 березня 1942 р. колишні колгоспи було перетворено на «трудові громади, члени яких групувалися за сімейним та сусідським принципом, формуючи трудові бригади» [64, р. 142], а радгоспи – у державні ферми із примусовим закріпленням населення навколишніх сіл відстанню до 20 км в якості мобілізованої робочої сили. Все це, разом з низкою оплатою за важкий труд, яка до того ж видавалося як правило натурою (щоденна норма хліба на одну людину на території Трансністрії складала 200 грам), започаткуванням процесу вивезення робочої сили з регіону до Німеччини та Румунії тощо викликало масове невдоволення як місцевих мешканців, так і переселенців, результатом чого стало посилення партизанської боротьби, саботажу, диверсій тощо.

Але такі форм супротиву призводили до масових арештів, розстрілів, а також ув'язнення чимало мирних українських громадян у концентраційних таборах. Одним з найбільших з них розміщувався у с. Богданівка Доманівського району Одеської області, де в умовах сурової зими 1941–1942 рр. було сконцентровано до 55 тис. осіб. За свідками колишнього ув'язненого цього табору Ф. Климова, «...умови життя лагерників були жахливі: у свинарнику, де раніше розміщували 200 свиней, знаходилися приблизно 2 тис. осіб. Замість підстилки для свиней залишилася лише заприла солома, на якій лежали люди, а багато з них, у тому числі старики і діти, перебували на вулиці під відкритим небом» [65, арк. 413]. Інтернованих позбували мінімальних норм харчування та питної води. Тих, хто намагався діставати хоча б капусту, буряк або воду поза межами табору жорстоко били або розстрілювали. Користуючись готовністю затриманих віддавати найцінніше за шматок хліба, керівництво таборів або повітів періодично влаштовували хитрі трюки з метою виявлення незнайдених під час попередніх обшуків золотих виробів та особистих речей. Так, префект (керівник повіту у Трансністрії) Голтянського повіту – нинішнього Первомайського району М. Ісопеску, прибувши до с. Богданівка, наказав місцевому населенню завести до табору свіжого хліба, якого він особисто, у присутності офіцера-охоронця, пороздавав лише взамін на золоті вироби та інші коштовності еквівалентністю у 5 золотих карбованців за 500 грам [66, арк. 414], частина з яких потрапляла до губернатора. Слід зазначити, що Народний трибунал Румунії, засуджуючи у 1946 р. А. Алексяну, не випадково інкримінував йому, крім іншого, й те, що із зібраних у Трансністрії зазначеним вище шляхом цінностей він не

лише залишав собі левову долю, але й, у свою чергу, часто передавав до Бухареста дорогі подарунки, призначені для впливових осіб та керівників більш високого рангу [67, р. 344]. Наприклад, губернатор сам визнав, що лише на адресу тодішньої благочинної організації «Патронаж», якою керувала Марія Антонеску – дружина кондукетора – надіслав з Трансністрії різноманітні матеріальні цінності загальним коштом у 400 млн. румунських лей, що, при всіх інфляційних процесах того часу, представляло собою значну суму [68, р. 62].

Виконуючи прямі вказівки кондукетора, Г. Алексяну за короткий час організував врядування Трансністрією як на центральному, так і на місцевому рівнях. Так, не без його участі 4 вересня 1941 р. при Раді міністрів Румунії було створено Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини і Трансністрії на чолі з генеральним секретарем Ради міністрів Румунії О. Вледеску – другом М. Антонеску та близьким соратником І. Антонеску [69, р. 84]. Так, у Трансністрії, під керівництвом військового коменданта, генерала Н. Мачіча, були розміщені та діяли протягом всього періоду окупації три румунські дивізії, а саме: на півночі, з центром у м. Тульчин Вінницької області – I дивізія під командуванням полковника А. Наста; у центрі регіону, у м. Балта – III дивізія під командуванням полковника Д. Поліхрона, а на півдні, з центром у м. Березівка – II дивізія під командуванням генерала П. Вледеску. Місто Одеса мало окремого коменданта – на початку румунської окупації ним був генерал Н. Глогожану, а після його гибелі – Н. Гінерару [70, р. 54]. Паралельно, у Дністровсько-Бузькому регіоні була заснована ціла система спеціалізованих управлінь, зокрема адміністративно-особового складу, юстиції, праці,

сільського господарства, промисловості, будівництва, лісів, внутрішньої торгівлі, фінансів, економіки, охорони здоров'я, аптек, освіти, культури, мистецтв, зв'язку, транспорту, Одеського порту – всього 27 таких адміністративних дирекцій [71, арк. 27]. Але всі вони призначалися не стільки для організації ефективного життя в регіоні, скільки для забезпечення масового вивезення сировини, продовольства та матеріальних цінностей до Румунії. Тому румунські окупанти не лише не поспішали ліквідувати вже сформовану радянську колгоспну систему ведення сільського господарства, але, навпаки, розпорядилися зберегти, як зазначалося у відповідному рішенні Г. Алексяну від 7 вересня 1941 р. «колгоспи і радгоспи до аграрної реформи в їх теперішній організації» [72, р. 45].

Вже 1 листопада 1941 р. Г. Алексяну доповідав І. Антонеску, що на підвідомчій йому території було відібрано і передано армії, а також відправлено до Румунії лише протягом жовтня місяця того ж року 25 тис. голів великої рогатої худоби, 20 тис. овець, тисячі тон пшениці, картоплі, проса, ячменю, вовни, шкіряної сировини тощо. Крім цього, у травні 1942 р. для системи магазинів «Трансністрія» у Бухаресті, які забезпечувалися за рахунок продуктів харчування, що походили з губернаторства, було відвантажено 16 вагонів продтоварів, у тому числі 2 млн. яєць, 12,5 т вершкового масла, 2,3 т бринзи, 4,3 т сала та риби тощо. Всього, до 1 січня 1943 р., за далеко не повними даними, з Трансністрії до Румунії було відправлено понад 16 тис. вагонів зерна, майже 2,4 тис. вагонів овочів, 3 611 вагонів фуражу, 30 362 голови худоби; за цей час румунська армія отримала: зерна – 21 254 вагони, продовольства – 18 737, фуражу – 41 123, овочів – 14 106 вагонів, худоби – 172 283 голів та птиці – 519 937 голів

[73, с. 297, 298]. А навесні 1943 р. у Бухаресті була проведена виставка товарів та виробів з Трансністрії, яка, за словами сучасного румунського історика К. Кіріцеску, «мала на меті довести багатства цієї провінції, а, особливо, хороші результати, досягнуті режимом врядування Александяну, зокрема у галузі харчової промисловості» [74, р. 62].

Крім цього, з перших днів окупації румунськими військами українських територій, під виглядом «трофеїв» у Румунію вивозилось практично все, що тільки можна було вивезти: до липня 1942 р. з Одеси було відправлено біля 4 тис. вагонів із «трофейним» майном, у тому числі з обладнанням дошкільних виховних закладів, шкіл, бібліотек та театрів міста. Наприклад, згідно з розпорядженням згаданого вище «управління мистецтв» Трансністрії, лише з Одеського театру опери та балету румунськими окупантами було вивезено всі театральні костюми та нотний матеріал, у тому числі понад 100 опер та 15 балетів. Саме приміщення театру, як відомо, було заміновано і лише оперативний наступ радянських військ приборкали доведення цієї операції до трагічного завершення.

Масово вивозилися і промислові об'єкти, техніка, обладнання та транспортні засоби. Зокрема, з Одеси була демонтована та вивезена до Румунії нова електростанція, а наприкінці румунської окупації міста – навіть рійки, на яких певний час після війни їздили трамваї у м. Констанца.

Водночас, румунська модель економічної експлуатації сільськогосподарського потенціалу українських земель між Дністром та Бугом відрізнялася тим, що крім задоволення потреб власної держави, Румунія мала виконувати ще й зобов'язання щодо поставок продовольства для союзницьких військ. Так, німецькій армії з Трансністрії було відправлено 9 017 вагонів зерна, 6 250 вагонів овочів,

93 174 голів худоби, 211 072 голів птиці тощо. У свою чергу, італійське військо отримало 15 935 голів худоби, 53 260 голів птиці та багато іншого [75, с. 306].

У протоколах допитів А. Алексяну, які проводився органами СМЕРШ 22 та 29 березня 1945 р. у Москві, опубліковані, як зазначалося вище, ФСБ Росії, вміщуються узагальнені дані щодо бачення керівництвом Румунії ролі Трансністрії не лише як важливого постачальника продуктів харчування для потреб румунської армії та її союзників, але й як чужої території, придатної для тотального пограбування. Так, на запитання, чому ним, як губернатора нової провінції, надавалося привілейованої уваги аграрній сфері діяльності, Г. Алексяну відповів, що про це просив особисто І. Антонеску: «Інструктуючи мене перед виїздом до Трансністрії, Антонеску сказав мені, – повідомляв колишній губернатор, – щоб після прибуття до місця призначення треба буде займатися, насамперед, вирішенням проблем сільського господарства, з тим, щоб якомога скоріше я мав можливість відправити з Трансністрії сільгосппродукцію, так необхідну для Румунії та для румунської армії» [76, р. 136]. Все це системно робилося протягом вересня 1941–січня 1944 рр. самим Г. Алексяну, про що яскраво свідчать наведені вище статистичні дані. Проте на допиті він сам визнав, що така цифра як, наприклад, 75 тис. голів великої рогатої худоби, вивезеної з окупованої провінції, є зменшеною. Крім цього, він вперше зазначив, що організував відправку до Румунії або до союзницьких армій не менше 25 тис. коней, 30 тис. свиней, 100 тис. овець, понад 350 тис. домашньої птиці, а також 11 тис. ступнів з бджолами. Але уточнив, що після його звільнення з посади у січні 1944 р., «враховуючи близький відхід німецько-румунських сил з Трансністрії, під керів-

ництвом генерала Г. Потопяну відбулося масове вивезення всіх матеріальних благ. Якщо врахувати те, що реквізував Потопяну, та ці цифри значно збільшаться» [77, р. 138], – підсумував сам Г. Алексяну.

На одному з наступних допитів – від 29 березня 1945 р. – колишній губернатор також визнав масштабність організованого ним пограбування Трансністрії з точки зору наявної там на заключному етапі війни техніки та обладнання. У цьому контексті він чітко зазначив: «Всього, за весь період, протягом якого працював губернатором, з Трансністрії до Румунії було вивезено: 19 машинно-тракторних станцій з усім обладнанням і тракторним парком, 4 машинно-тракторних майстерні з усім обладнанням, 26 майстерень з ремонту сільськогосподарських машин з усім обладнанням, 2 400 тракторів, 8 комбайнів з усіма їх допоміжними агрегатами, а також багато машин із сортування продукції, тракторних плугів, борін тощо», але в якій кількості навесні 1945 року Г. Алексяну вже було важко згадати.

Проте він добре запам'ятав як до тієї ж Румунії з окупованої провінції було вивезено не лише унікальна технологія з виробництва рису, що для тих часів була рідкістю, але й весь задіяний до цього процесу персонал, серед яких було чимало місцевих українців. Губернатор також навів дані, які, завдяки відповідній роботі ФСБ РФ, лише через 60 років стали надбанням громадськості, а саме: восени 1943 р. була демонтована та вивезена до румунського придунайського міста Келерашь Одеська фабрика рибних консервів ім. «Калініна», до повіту Арад (західна Румунія) – консервна фабрика ім. «Ворошилова», до інших населених пунктів – Одеський завод шампан-

ських вин, Одеський маслозавод, Могильов-Подільська мармеладна фабрика тощо [78, р. 139–140].

В інформації секретаря Одеського обласного Компартії України А. Колибанова, підготовлену ним 13 квітня 1944 р. – тобто відразу після звільнення м. Одеса від румунсько-німецьких окупаційних військ, для ЦК КП(б)У є такі відомості: «...Порт порожній, всі судна виведені до Румунії... Повністю вивезено до Бухареста тролейбусний парк, а також значна частина пульманівських трамвайних моторних вагонів... Значна частина лабораторного обладнання ВУЗів вивезена до Румунії... Частина цінних музейних експонатів та книжкового фонду бібліотек..., все майно пошти вивезено...» [79, арк. 14].

Додаткові дані щодо масового пограбування міста румунськими окупаційними військами знаходимо і у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО). Так, лише за короткий період червень-вересень 1945 р. серед повернутих з Румунії архівних документів були виявлені 1 897 письмових підтверджень реальних фактів вивезення з Одеси, наприклад, обладнання каучукового заводу – у 50-ти вагонах, фабрики ліпного мистецтва, міської типографії, шкільних майстерень та лабораторій, всього майна Інституту хірургії, пластики та онкології, монет із фонду нумізматики Одеського музею тощо [80, арк. 28].

Всьому цьому сприяла добре організована комплексна репресивна система військової присутності румунських властей у Трансністрії. Так, у протоколі допиту А. Алексяну, який проводився органами СМЕРШ 4 квітня 1945 р. у Москві, з цього питання зафіксовано наступне визнання самого колишнього губернатора: «Для підтримки внутрішнього порядку у Трансністрії, боротьби з парти-

занами та охорони узбережжя Чорного моря були задіяні чотири румунські дивізії, які підпорядкувалися вищому командуванню румунської армії. В Одесі та Тирасполі знаходилися військові трибунали, які засуджували і населення Трансністрії. Всі засудження, у тому числі і смертні вироки проходили через мене, а потім вони передавалися до Антонеску для підтвердження... У кожному повіті існували жандармські загони з 250–300 осіб. Їх обов'язком була підтримка правопорядку у повітах. Командири жандармських підрозділів були, водночас, і суддями. Всього діяли 13 таких трибуналів» [81, р. 141], тобто, скільки, як зазначалося вище, було і румунських повітів у Трансністрії.

Варто також нагадати, що на допитах як в Москві, так і в Бухаресті, Г. Алексяну намагався перевалити всю вину за політику Румунії у Трансністрії на маршала-злочинця І. Антонеску, якого він назвав «...головним винуватцем за окупаційну війну Румунії проти радянського Союзу, ... також за пограбування радянських підприємств та закладів, що було здійснено румунами на окупованій радянській території» [82, р. 51–52].

Але таке запізніле каяння не врятувало ні Г. Алексяну, ні І. Антонеску, як і ні М. Антонеску від Народного трибуналу Румунії, на виконання вироку якого всі ці троє злочинців Другої світової війни були розстріляні 1 червня 1946 р. Це була справедлива плата за те, що вони як ініціатори та організатори румунського «Врядування Трансністрії» не лише пограбувала цю українську територію, але й намагалася повністю позбавити її української ідентичності, насамперед, шляхом масової депортації до цього регіону молдован-переселенців часів царської Росії, чим, румунським окупаційним режимом переслідувалася чітка

мета: позбавлення слов'янського етносу в межах українського Дністровсько-Бузького міжріччя та надання цьому регіону штучно нав'язаного румунського етнічного характеру. Доказом цього може стати затверджені 26 січня 1943 р. особисто І. Антонеску за № 300 601 «Інструкції Державному підсекретаріату з питань румунізації, колонізації та інвентарю щодо репатріації румунського населення, яке знаходиться на схід від Дністра та Бугу». Пункт 5 цих інструкцій передбачав наступне: «Румуни, які були депортовані у більш далекі часи на схід від Бугу, можуть бути репатрійовані після серйозної перевірки, але до Трансністрії, де вони мають заснувати румунські села» [83, р. 143–144]. Це – лише одне з положень підсумкового документу, підготовленого за результатами дворічної діяльності тодішнього Центрального інституту статистики Румунії па чолі з С. Мануїле, який ще 15 жовтня 1941 р. вручив І. Антонеску спеціальний меморандум з питань етнічної чистки так званих румунських територій шляхом форсованого переселення слов'янського, насамперед українського населення на схід [84, р. 3–4]. Ним окупаційним режимом переслідувалася подвійна мета: позбавлення слов'янського етносу як в межах новоствореної провінції, так і на «споконвічних румунських територіях» Північної Буковини і Бессарабії. Так, І. Антонеску під час засідання Ради Міністрів Румунії від 8 липня 1941 р., зокрема заявив: «...я за прискорене виселення всього єврейського елемента з Бессарабії та Буковини, який має бути викинутий за кордоном. Я також за прискорене виселення українського елемента, який не має що тут шукати...» [85, р. 45].

Згідно із зазначеним меморандумом, за межами Румунії мали бути виселені не лише етнічні українці з приєднаних у 1918 році територій Бессарабії та Буковини, але й

з Дельти Дунаю, де, як відомо, нащадки українських козаків проживають з давніх часів. Пронизана профашистським духом концепція створення «етнічно однорідної Румунії, яка б охопила всіх румунів» шляхом «здійснення тотального обміну населенням» належало тодішньому директору Центрального інституту статистики Румунії С. Мануїле, який 15 жовтня 1941 р. вручив І. Антонеску спеціальний меморандум [86, р. 3–4], згідно з яким 991 265 етнічних українців та росіян/липован із зазначених вище території мали б бути примусово вислані за Дністром, а звільнені внаслідок такої операції території планувалося заселяти 800 тисячами румунами та молдованами, які на той час проживали в Україні та Росії. Як визнають самі румунські автори, «шляхом примусового обміну населення Україна мала б втратити після війни будь-яку можливість порушувати територіальні претензії до Румунії» (мається на увазі законні права на етнічні українські землі Північної Буковини, Північної та Південної Бессарабії), оскільки Україна, на їхню думку, як і у 1918 р., після Другої світової війни знову могла б використовувати етнічний чинник для відстоювання власних національних і територіальних інтересів. Для цього були серйозні підстави, які визнавалися самими офіційними органами влади Румунії того часу. Так, згідно з документами, 11 грудня 1941 р. керівництву та особовому складу тодішнього Міністерства внутрішніх справ Румунії була представлена спеціальна доповідь на 40 аркушах під назвою «Українська проблема». У цьому інформаційно-аналітичному матеріалі, зокрема зазначалося, що на території Румунії того часу за офіційними даними проживало «62 500 українців, згідно з українською статистикою – 1 млн. 200 тис., а насправді –

700 тис. осіб», а також, що «17 264 кв. км української території знаходиться в Румунії» [87].

Ініціатива С. Мануїле настільки підійшла І. Антонеску, що він виніс дане питання на декількох засіданнях Ради Міністрів Румунії, починаючи з 16 грудня 1941 р. [88, с. 472]. І лише військова поразка Німеччини під Курськом та вимушений прискорений відхід її союзників, у тому числі і Румунії, на Захід унеможливило реалізацію цих намірів щодо етнічної чистки румунської території від автохтонного українського етносу. Позиція І. Антонеску щодо українців чітко зафіксовано у матеріалах суду над ним у 1946 р., в яких наводилося його висловлювання початкового етапу війни про те, що він виступав «за форсоване виселення українського етносу з Бессарабії та Буковини» і що для цього «в історії не існувало більш вигідного моменту» [89].

Проте у ході Другої світової війни шовіністична політика правлячих кіл Румунії зазнала повний крах. Тверезомислячі сили країни влітку 1943 р. створили Патріотичний антигітлерівський фронт, політична платформа якого вимагала, зокрема, негайне звільнення усіх жертв фашистського терору, які знаходилися на той час у в'язницях і концентраційних таборах та припинення національного гноблення. У цьому контексті підкреслювалася необхідність забезпечення рівноправ'я для національних меншин, які продовжували знаходитися у румунському поневоленні. Вимагалось також покарати військових злочинців на чолі з І. Антонеску, які вбивали і грабували євреїв, молдаван, українців, росіян та інших [90, с. 371]. Страта І. Антонеску, М. Антонеску та Г. Алексяну відбулася 1 червня 1946 р.

У цьому контексті не можна не привернути увагу до спроби безпрецедентного рішення Апеляційного суду м. Бухарест від 15 грудня 2006 р. про перегляд Рішення Народного трибуналу Румунії від 17 травня 1946 р. щодо складу злочинності у військових діях І. Антонеску, 21-го члена Уряду Румунії періоду війни, спрямованих проти Радянського Союзу [91, р. 7], що означало б їх часткову реабілітацію. Проте, після півторарічних дебатів, 6 травня 2008 р. Вищий Касаційний суд Румунії (верховна судова інстанція Румунії) скасував зазначене вище рішення Апеляційного суду м. Бухарест щодо часткової реабілітації І. Антонеску. Це рішення є остаточним, і тому румунський маршал як військовий злочинець не може бути реабілітованим [92, р. 3].

Таким чином, національна політика усіх румунських урядів міжвоєнного періоду та часів Другої світової війни відрізнялася своєю спрямованістю на примусову асиміляцію етнічних українців, які поза своєї волі опинилися в межах Великої Румунії, а також на їх румунізацію на тимчасово окупованому румунськими військами в ході Великої Вітчизняної війни Дністровсько-Бузькому міжріччю. У діях і планах урядовців тих часів помітною була антиукраїнська складова цієї політики. Усвідомлення її особливостей та наслідків стає важливим чинником для подальшого аналізу становища етнічних українців в Румунії протягом народно-демократичного та соціалістичного устрою, а також перехідного періоду 1990–2007 рр.